

Dinamikus, depressziós és stagnáló területek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1869-1987 között

G. FEKETE ÉVA¹

A területi fejlődés dinamikájának mérésére, időbeni és térbeli összehasonlítások elvégzésére alkalmas egzakta, komplex mutató kidolgozása meglehetősen nehéz, ugyanakkor nem is sok eredménnyel kecsegtető feladat. Az azonban tagadhatatlan, hogy egy adott terület népességszámát, annak alakulását a terület népességeltartó ereje, a területi munkamegosztásban elfoglalt helye, végső soron a terület gazdasági, társadalmi fejlettsége, fejlődése alapvetően meghatározza. Így a népesség — mint a legdinamikusabb termelőerő — számának mennyiségi változásain keresztül a területi fejlődés folyamatára, egy tágabb területen a súlypontok áthelyeződésére is következtethetünk.

A vizsgálat módszere

A területi fejlődés B.A.Z. megyén belüli dinamikájának meghatározásához a területi fejlődés komplex mutatóinak keresgélése helyett a települések népességszám változásának egymáshoz viszonyítását vettem alapul.

A vizsgálat módszertani alapját az ún. *ranghányados* képezi, melyet a hazai városfejlődés, az urbanizáció területi sajátosságainak elemzésekor TÓTH J. — a matematikai tartalommal nem összeegyeztethető rangkoefficiens néven — több ízben szemléletesen alkalmazott (TÓTH J. 1977, 1986; CSATÁRI B.—TÓTH J. 1988).

Az általa használt képletet

$$R = \frac{H_1}{H_2}$$

(ahol R = ranghányados, H_1 = valamely település helyezési száma a vizsgált időszak elején és H_2 = végén a települések népességszám szerinti sorrendjében), némileg módosítottam. A települések népességszám szerinti abszolút sorrendje helyett — az azonos helyezési számmal rendelkező települések miatt eltérő sokaságok kiküszöbölésére — a településeket egy ezres skálában helyeztem el a

$$H_1 = \frac{H_1}{S_1} \cdot 1000, \text{ ill. } a \ H_2 = \frac{H_2}{S_2} \cdot 1000$$

képletek segítségével, ahol $H_{1,2}$ = korigált mutatók, a településeknek az ezres skálában elfoglalt helyét jelzik az időszak elején, ill. végén.

A ranghányadosok alapján készített térképes elemzést a népességszám változás évi átlagos ütemének, az átrendeződés nagyságrendjének és tendenciáinak településenkénti vizsgálatával is kiegészítettem. Ez utóbbi két jellemző meghatározásához az említett ezres skálát exponenciálisan növekvő osztásközökre bontottam, amelynél az *ezer tagra transzponált alapsokaság felbontásának osztáshatárai* a következők voltak: 1 - 2 - 3 - 4 - 5 - 6 - 8 - 10 - 13 - 16 - 20 - 25 - 32 - 40 - 50 - 63 - 79 - 100 - 126 - 156 - 200 - 251 - 316 - 398 - 501 - 631 - 797 - 1000.

¹ MTA RKK Észak-magyarországi Osztálya, Miskolc

Az ország történelmének sorsfordító időpontjaihoz és a rendelkezésre álló népszámlálási adatok időpontjához igazodva az 1869-1987 közötti korszakot hét kisebb időszakra bontottam (1869-1910: a kapitalizálódás időszaka; 1910-1920: az első világháború által befolyásolt időszak; 1920-1941: a két világháború közötti békeévek; 1941-1949: a második világháború által meghatározott időszak; 1949-1970: az új társadalmi rend évei a településhálózat-fejlesztési koncepció kidolgozása előtt; 1970-1985: a településhálózat-fejlesztési koncepció szellemében tudatosabbnak kívánt területi fejlesztés időszaka; 1985-1987: a legújabb változások időszaka).

A népességszámokat az 1869 óta rendszeres népszámlálások eredményeit közlétező megyei kötetből, ill. az 1985, 1987-es évekre a KSH megyei Statisztikai Évkönyveiből vettem, és a közigazgatási változásoknak megfelelően korrigáltam. Nehézséget okozott az állandó- és a lakónépesség szerinti adatszolgáltatás keveredése, de ez alapvetően a helyezési sorrendeket s így a vizsgálat eredményét nem befolyásolja.

Céлом tehát elsősorban a területi fejlődés súlypontjainak, a dinamikus fejlődő, ill. hanyatló települések körének korszakonkénti körvonalazása volt és nem az eltelt közel 120 év népességi folyamatainak részletes demográfiai elemzése. A közölt térképek magukért beszélnek, így az alábbi kommentárjaimat csak a megyét talán kevésbé ismerők számára szolgáló információknak, ill. figyelemfelhívásnak számom.

A területi fejlődés súlyponteltolódásai a vizsgált időszakokban

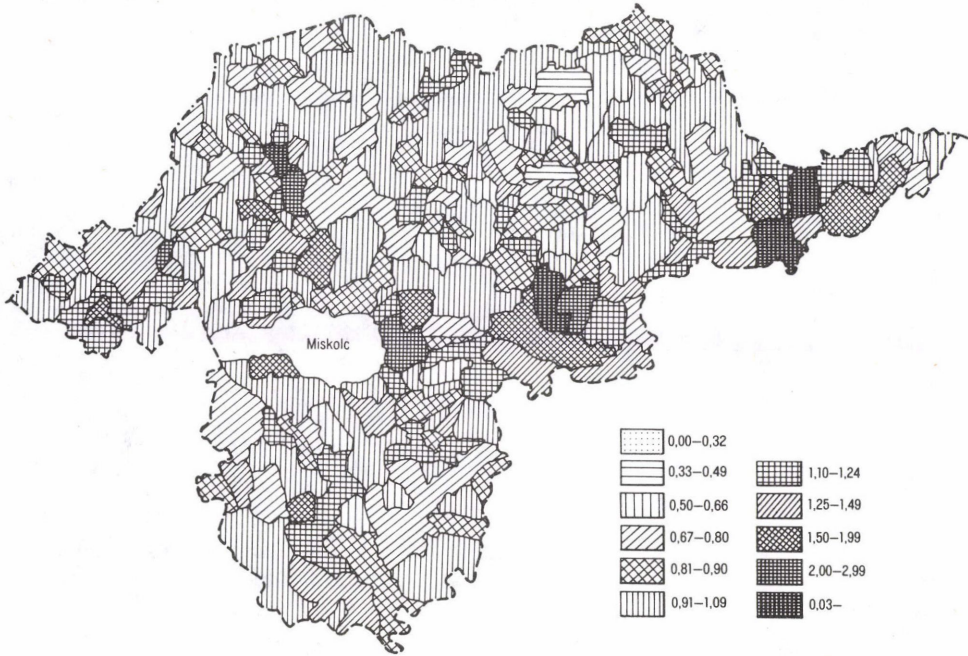
1869-1910

A 19. sz. utolsó harmada a megye történetében a nagy gazdasági változások korszaka volt. Ebben az időszakban bontakozott ki a térség gyári nagyipara s az ehhez háttérként szolgáló bányászat. Jól tükrözi e folyamatot a megyén belül legerőteljesebben fejlődő Ózd és környéke, az ún. borsodi bányavidék (Rudabánya, Izsófalva, Disznóshorvát, Sajószentpéter) és a miskolci gyáriparkhoz szorosabban is kapcsolódni tudó Alsó- és Felsőzsolca népességszám szerinti előretörése. Ranghányadosuk is kettő felett mozog (1. ábra). Nem szabad azonban elfelednünk, hogy Magyarországon ekkor — a néhány nehézipari, bányászati központot kivéve — még mindig a termőföld jelentette a népesség gazdasági alapját.

A Bodroghözben a Tisza-szabályozás eredményeként bekövetkezett árvízmentesítés az agrártevékenység bázisát óriási mértékben megnövelte. Az immár mezőgazdasági termelésre hasznosítható, uradalmi tulajdonú területekre gazdasági cselédek tömegeit telepítették be, ami a bodroghközi települések rendkívül dinamikus, megyei, sőt országos szinten is élen járó népességfejlődéshez vezetett (SÜLI-ZAKAR I. 1980). Karcsa, Nagyrozvágy, Felsőberekci, Karos településekben pl. 30-40%-kal nőtt a népesség, Karcsának a ranghányadosa is 3 feletti volt.

A megye K-i részében kibontakozó dinamikus fejlődést segítette még a szerencsi cukorgyár beindítása (VARGA G.-NÉ szerk. 1970). Szerencsen 10 év alatt 83%-kal nőtt a népesség, ami ranghányadosának 6,73-as értékéhez vezetett. A Taktaközben a kiépített vasútvonal mentén a közlekedés, a kereskedelem, Bodroghkeresztúr, Bodrogszegi, Olaszliszka esetében a kőbányászat nagyarányú fejlesztése és az egész K-i részre jellemző országosan is magas természetes szaporodás bizonyult népességnövelő tényezőnek (SÜLI-ZAKAR I. 1980). Így a Bodroghközben és a Taktaközben a megyén belüli előrejutást jelző 1 feletti ranghányadosokkal találkozhatunk.

A termőfölddel, mint a falusi települések elsődleges gazdasági erejével függ össze a Dél-Borsod középső részén található, hagyományosan mezőgazdasági települések dinamikusabb népessége is.

1. ábra. Borsod-Abaúj-Zemplén megye településeinek ranghányadosa (Miskolc nélkül), 1870-1910
The rank-quotients of the settlements in Borsod-Abaúj-Zemplén county, 1870-1910 (without Miskolc)

A kisebb mezőgazdasági eltartó képességű s ugyanakkor az iparosításból is kimaradt területeken, így az Aggteleki-karszt, Harangod, valamint a Zempléni-hegyvidék, a Bükkalja elzárt, filoxéra által is sújtott hegyvidéki falvaiban, Dél-Borsod K-i felén és még egy-két szigetszerűen elhelyezkedő településben a népesség nagyarányú el-, ill. méginkább kivándorlása következtében népességfogyás, de legalábbis a népességszám szerinti megyei sorrendben való jelentős visszaesés következett be (VARGA G.-NÉ szerk. 1970; KISÉRY L. 1959; SÜLI-ZAKAR I. 1980).

A korábbi mezővárosok közül a Hegyalja iparosításból kimaradt, a filoxéra által jelentősen visszavetett hagyományosan bortermelő városai Sárospatak és Tokaj vissza-esése volt számottevő.

A megye településeinek jó része mindamelllett megőrizte korábbi pozícióját, helyezési száma nem, vagy nem jelentős mértékben változott. Ilyen stagnáló területeknek bizonyultak a Cserehát és a Zempléni-hegyvidék településeinek nagy része, a mezővárosok közül pedig Mezőkövesd, Szikszó és Sátoraljaújhely. Ez utóbbi „helyben állása” teljesen természetes az 1900-1910 között megfigyelhető nagyarányú gazdasági és népességfejlődés (VARGA G.-NÉ szerk. 1970; SÜLI-ZAKAR I. 1980) mellett is, hiszen a települések sorrendjében is ő volt az első.

Összességében erre az időszakra a polarizáció erősödése, a jelentősebb mértékű

átrendeződés volt jellemző, amit a legkisebb és legnagyobb ranghányados közötti nagy különbség is érzékeltet (1. táblázat).

1. táblázat. A ranghányadosok minimum és maximum értékei a vizsgált időszakokban

Időszak	Minimum érték	Település	Maximum érték	Település
1869-1910	0,42	Gönc	6,73	Szerencs
1910-1920	0,61	Mezőzombor	1,98	Izsófalva
1920-1941	0,33	Sátoraljaújhely	3,00	Ózd
1941-1949	0,54	Háromhuta	1,35	Mucsony
1949-1970	0,46	Cigánd	15,33	Leninváros
1970-1985	0,60	Mezőkövesd	3,57	Encs
1985-1987	0,57	Kesznyéten	1,25	Arnót

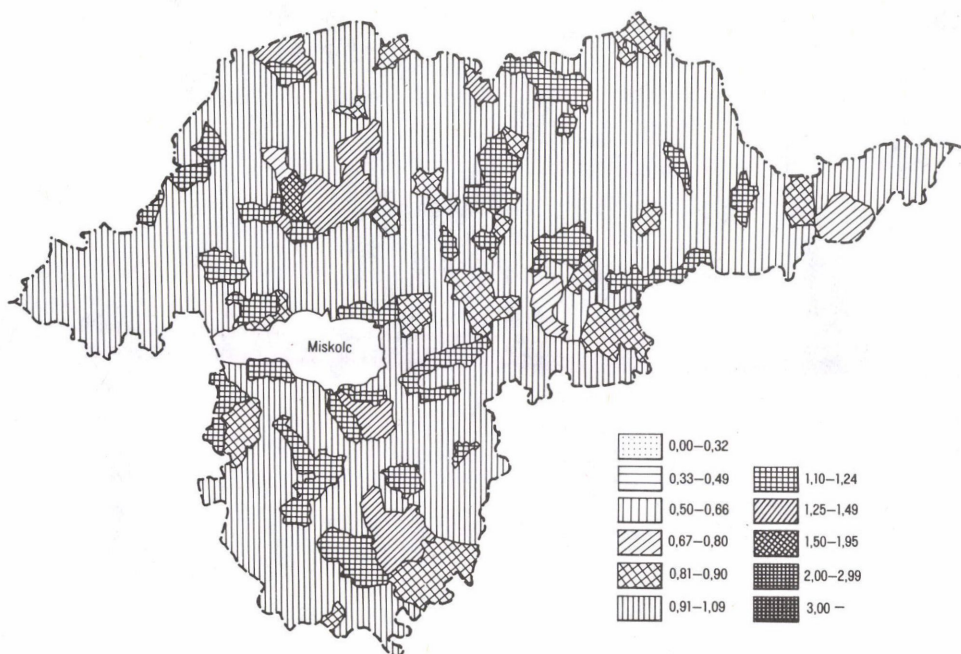
1910-1920

Tíz év alatt, az első világháború által „megzavarva”, lényeges átrendeződések nem mehettek végbe a megye településhálózatában. A legkisebb és a legnagyobb ranghányados közötti eltérés is lényegesen kisebb, mint az előző időszakban (2. ábra, 1. táblázat). A korábbi időszak néhány szélsőséges változásának korrekciója figyelhető meg. Így Szerencs és Mezőzombor korábbi óriási dinamizmusa jelentősen visszaesett. Hasonlóan a nagyságrendekkel előretörő Cigánd, Rudabánya visszaesése is megfigyelhető. Bánréve, Izsófalva (Disznóshorvát), Nyékládháza azonban ebben az időszakban is megőrizte fejlődési dinamikáját.

A kivándorlás és a belső vándorlás lehetőségeinek egyidejű korlátozottsága, az „amerikások” visszaáramlása következtében a korábban fogyó Hegyköz, a Hernád-völgy É-i része, az Aggteleki-karszt és a Kelet-Cserehát falvaiban a világháborús veszteségek ellenére is nőtt a lakosság száma, bár a növekedés csak kis mértékű volt. Ugyanakkor a településeknek a rangsorban elfoglalt helye lényegesen nem változott. Kivételként említhető az előző időszakban számottevően visszaeső Edelény, Mezőcsát és Szögliget előretörése.

1920-1941

A trianoni békeszerződés következtében a megyében korábban kifejlődött nehézipar nyersanyagbázisának, piacainak elvesztése átmenetileg, a Hegyköz, Bodroghöz, Aggteleki-karszt és Észak-Cserehát elzárt, eredeti központjaikat elvesztett, határmenti területekké válása azonban visszafordíthatatlanul visszavetette ezen területek fejlődését. A leglátványosabban Sátoraljaújhely népességszáma esett vissza, mely 1920-ban a jelentős számú menekült bevándorlásával érte el maximumát, majd közel 15%-kal csökkent az időszak végére. Így a város korábbi első helyéről a harmadik helyre esett vissza (3. ábra).

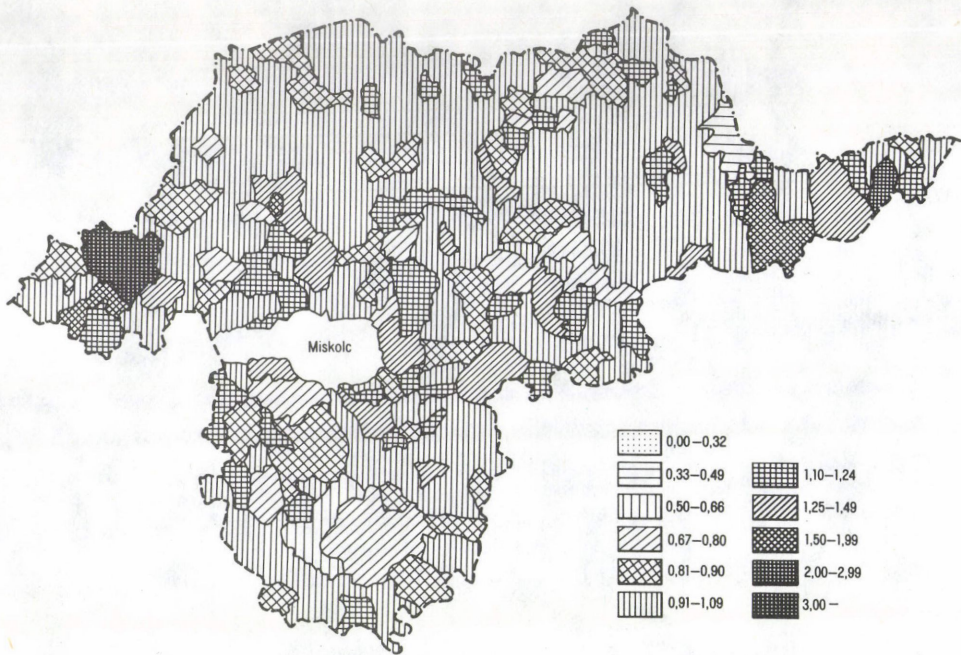
2. ábra. A települések ranghányadosai, 1910—1920

The rank-quotienses of the settlements, 1910—1920

A többi településben ilyen jelentős, látványos visszaesés nem következett be, ugyanis az elvándorlás lehetőségei a két világháború közötti időszakban is korlátozva voltak. A recesszió és válság miatt a hazai iparban alig volt munkaerőhiány és a múlt század, valamint a századelő folyószabályozásai, a vasútépítés sem igényelte a korábbi tömeges munkaerőt (VARGA G.-NÉ szerk. 1970; SCHNELLER K. 1981). Ugyanakkor az Egyesült Államok is ez időben erősen korlátozta a bevándorlást, így a kanadai, dél-amerikai kivándorlás beindulásáig a kivándorlások is visszaestek s később sem érték el a századvégre jellemző nagyságrendet.

Mindezek következtében a megye települései közül jóval kevesebbnek fogyott a népessége, mint amennyinek stagnált vagy növekedett. Sőt, egyes korábban fogyó területeken is népességnövekedés volt tapasztalható, s az életkörülmények romlása, területi különbségei a népességszám változásban nem tükröződtek.

A korábban dinamikus fejlődő térségek, így a bányavidék, Miskolc környéke, Ózd és környéke a második világháborúra való készülődés ipari fejlesztései következtében, a Bodroghöz és a Taktaközből Tiszalúc, Taktaszada, Taktaharkány pedig az országos átlagot jóval meghaladó természetes szaporodásnak köszönhetően megőrizték dinamizmusukat, bár előbbre lépésük üteme jócskán csökkent. Ózd azonban épp ebben az időben vált a megye legnépesebb településévé.

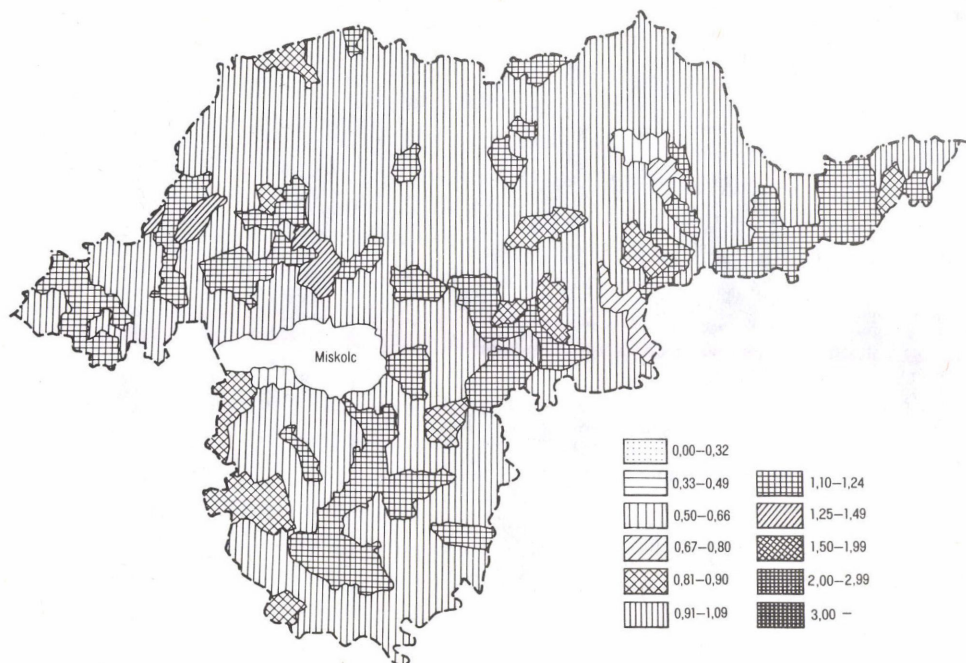
3. ábra. A települések ranghányadosai, 1920—1941
The rank-quotients of the settlements, 1920—1941

Erre az időszakra tehát — a viszonylag tágabb intervallum ellenére is — a polarizáció mérsékeltebb üteme s többnyire a korábbi időszakokban tapasztalt folyamatok, tendenciák továbbélése volt jellemző. Lényeges mozzanat azonban Ózd és Sátoraljaújhely „helycseréje”.

1941-1949

Ismét elég rövid időintervallumról van szó, így látványos átrendeződések nem játszódhattak le ez idő alatt. A legkisebb és a legnagyobb ranghányados különbsége csupán 0,81. A megye népesedését főként a háborús veszteségek, a deportálások, kitelepítések és a népességcserék határozták meg a természetes szaporodáson kívül. A háborús körülmények a jelentősebb belső vándorlásokat most sem indokolták (4. ábra).

A fenti tényezők következtében ebben az időszakban több volt a népességfogyással rendelkező település a megyében, mint a növekedő, ill. stagnáló népességű. A háborús veszteségek azonban nem egyenlő mértékben érintették a megye népességét. A zsidó lakosság deportálása elsősorban a Tokaj-hegylajai mezővárosok jelentős

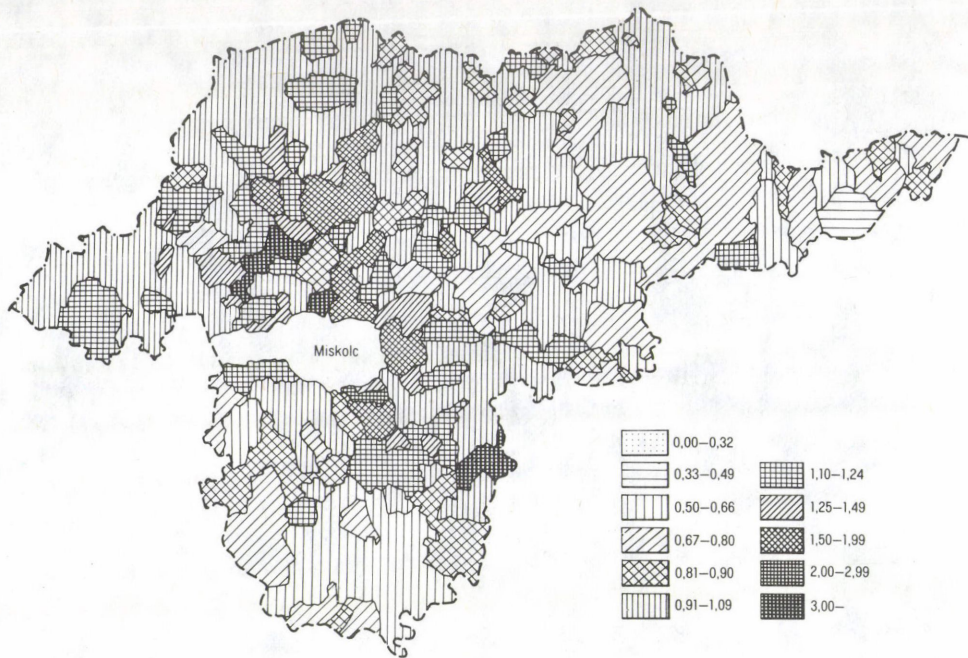
4. ábra. A települések ranghányadosai, 1942—1949
The rank-quotients of the settlements, 1942—1949

viasszaszorulását (SÜLI-ZAKAR I. 1980), a kitelepítések és a negatívummal záródó népességcserék a szlovák, ill. német nemzetiségű Háromhuta, Vágáshuta, Bükszentkereszt települések rangsorban történő jelentős visszaesését „eredményezték”. (Háromhuta népessége 65%-kal csökkent, ranghányadosa 0,5 körüli.) A népességcserék valamelyest javították a Hernád-völgy É-i részén található néhány település pozícióját. Továbbra is rangsorbeli előretörés jellemezte a bányavidék, Ózd és környékének egyes településeit.

1949-1970

A területi fejlődés korábbi, a népességszám szerinti sorrend változásában is megjelenő tendenciái ebben az időszakban lényegesen megváltoztak (5. ábra).

A döntően mezőgazdasági népességű, magas természetes szaporodással rendelkező Bodroghöz, Taktaköz s részben Dél-Borsod eddig kényszerűségből, a vándorlási lehetőségek korlátozottsága miatt helyben maradó lakossága a megyében, ill. a fővárosban megvalósuló szocialista iparosítással majd még inkább a mezőgazdaság átszervezé-

5. ábra. A települések ranghányadosai, 1949—1970
The rank-quotients of the settlements, 1949—1970

sével tömegesen vándorolt el lakóhelyéről (CSÉPES J. 1972; EGRI B.-NÉ—SZABÓ I.—SIMON F.—RIESPLER P. 1963; HORVÁTH A. 1970). Így ezek a korábban dinamikusnak látszó területek a hierarchiában egyre visszább estek. Ózd környékének dinamizmusa is csökkent az új ipari központok megjelenésével, de továbbra is dinamikus előrehaladás jellemezte a Miskolccal K-en és D-en határos falvakat, a bányavidéket (Edelénnyel együtt) s Szerencs környékének jó közlekedési adottságú falvait. Új növekedési pólusként jelentek meg a szocialista iparosítás „termékei” — Kazincbarcika, Leninváros, Sajóbábony. Ez utóbbiak az 1949-1970 közötti időszakban a rangsorban több nagyságrenddel léptek előre, Leninváros ranghányadosa 15 feletti lett.

A megye É-i részében — Gönc és vidéke még mindig tartó, sőt fokozódó visszaszorulását kivéve — a települések az egyre erősebben jelentkező népességfogyás mellett is megőrizték korábbi pozíciójukat. A népességszám szerinti sorrend tehát a megyében a rangsor végén ebben az időszakban már nem nagyon változott, ezek a települések egymáshoz képest közel arányosan „fejlődtek”. A rangsor elején azonban jelentős átrendeződés játszódott le, ill. a rangsor elején és végén álló települések közötti polarizáció jelentősen erősödött. A ranghányadosok maximum és minimum értékei közötti különbség most érte el a tetőpontját, 14,87 volt.

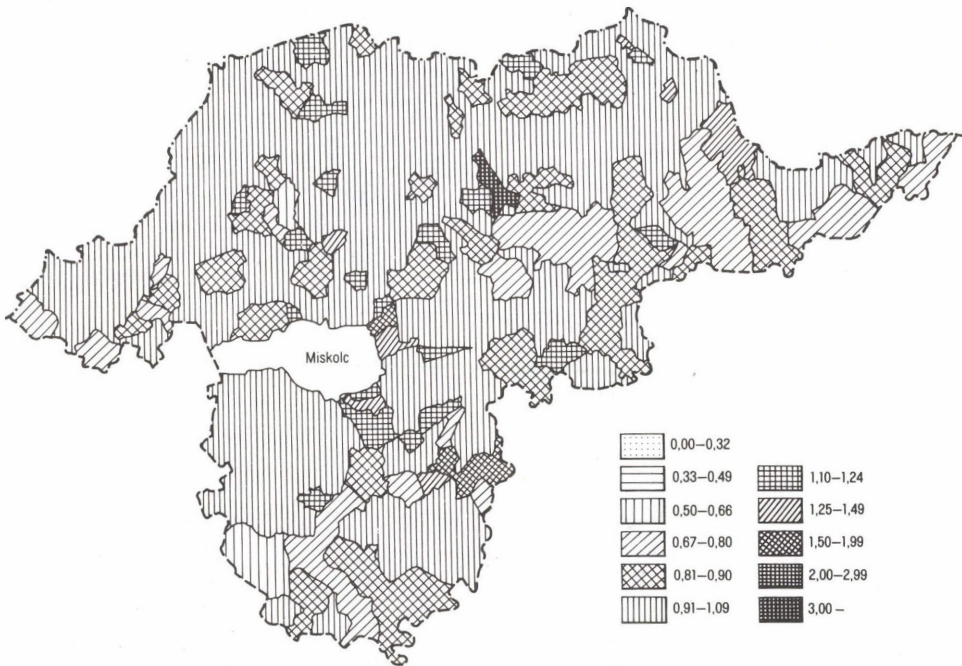
Figyelemre méltó, hogy a városok közül az ún. történelmi városok, így Mező-

kövesd, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Szikszó, Szerencs, Tokaj a felnövő új városok hatására jelentősen visszaszorultak. Sőt Tokaj esetében nem csak pozícióvesztésről, de jelentős népességfogyásról is szó volt mind 1949-1960, mind 1960-1970 között. Az elegendő munkahellyel nem rendelkező Mezőkövesd és Sárospatak népessége is csökkent az 1960-1970 közötti időszakban.

1970-1985

Az új gazdasági mechanizmus, a településhálózat-fejlesztési koncepció kidolgozása után sem változtak meg lényegesen az 50-es, s főként a 60-as években elindult folyamatok (6. ábra). A megye iparát tömörítő Sajó-völgy egyes települései, Kazincbarcika, Leninváros (s kisebb mértékben környéke) és Encs továbbra is kitűnt rendkívüli dinamizmusával, 2,00 feletti ranghányadosával. A kohászat és a bányászat válságának kibontakozásával egyidejűleg azonban Ózd környéke és a bányavidék jól láthatóan visszaszorult. A fogyó népességű ún. elmaradott településeken, a megye É-i, szinte összefüggő részén (csak a Bódva-völgy D-i része és Encs ékelődik be növekvő népességű területként), a népességfogyás mértéke egyre erősebb lett, de a rangsor végén elfoglalt pozíciójukat ez már nem változtatta meg.

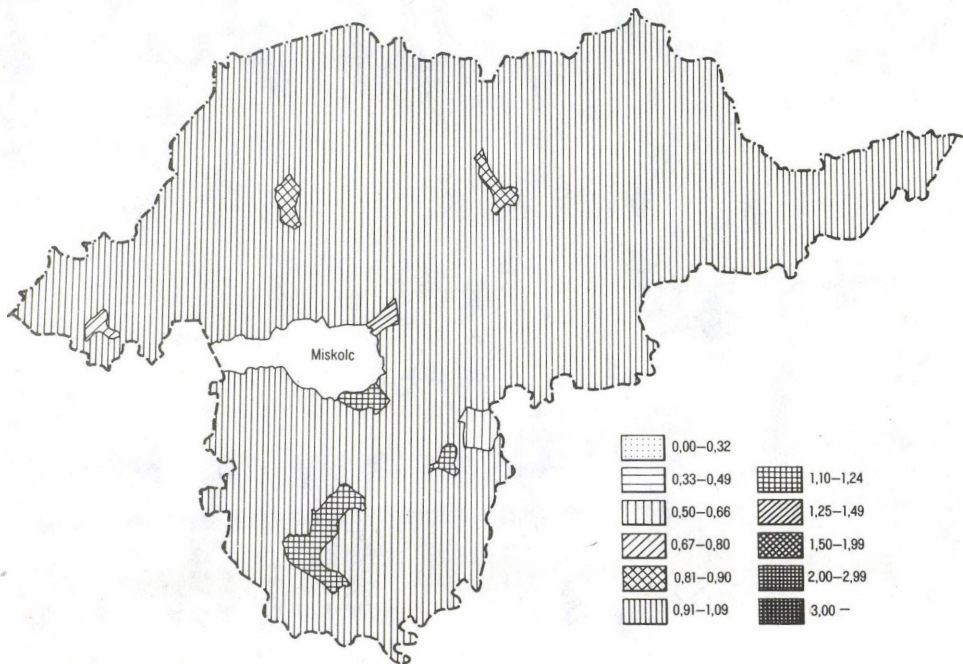
6. ábra. A települések ranghányadosai, 1970—1985
The rank-quotients of the settlements, 1970—1985

A „jobb időket látott” Bodroghöz települései, a Harangod vidéke a szintén egyre erősebb népességfogyás mellett, Dél-Borsod települések pedig a fogyás — gazdasági fellendülést is jelző mérséklődése ellenére is a rangsorban még visszább estek, ranghányadosuk 0,8 alatt maradt.

A városok közül Szikszó, Sajószentpéter, Tokaj, Sárospatak, s különösen Mezőkövesd pozíciója még tovább romlott. Bár ez utóbbi városban a közép- és kisipari üzemek telepítésével, fellendülésével az eltartóképesség növekedett, ez egyelőre a népességszám szerinti rangsorban elfoglalt hely változásában nem tükröződik, Sátoraljaújhely azonban az ott megvalósuló korábbi fejlesztéseknek köszönhetően ismét előretört.

1985-1987

Két év nagyon rövid idő ahhoz, hogy a megye településhálózatában lejátszódó átrendeződések kimutathatók legyenek (7. ábra). A települések sorrendje alapvetően nem változott, a ranghányadosok maximum és minimum értékei közötti eltérés is mintegy 0,75. Figyelemre méltó azonban a rendkívül kedvezőtlen közlekedési adottságú Kesznyéten, ill. a kohászat és a bányászat válsága miatt jelentőségéből tovább vesztő Járdánháza és Izsófalva, s kisebb mértékben a korábban rendkívül dinamikusan fejlődő Encs visszaesése.

7. ábra. A települések ranghányadosai, 1985—1987

The rank-quotients of the settlements, 1985—1987

A miskolci agglomerációból Arnót, Kistokaj, Mályi továbbra is folytatódó, valamint a korábban visszaeső Mezőkeresztes dinamizmusa pedig már ezen rövid idő alatt is jól kirajzolódik. Egyfelől tehát a korábbi „ésszerűtlenségek” korrekciójának, másfelől az agglomeráció továbbra is növekedő jelentőségének és egy újabb — a közeljövőben megépülő összekötő úttal talán hamarosan meg is oldódó — súlyos anomáliának lehetünk tanúi.

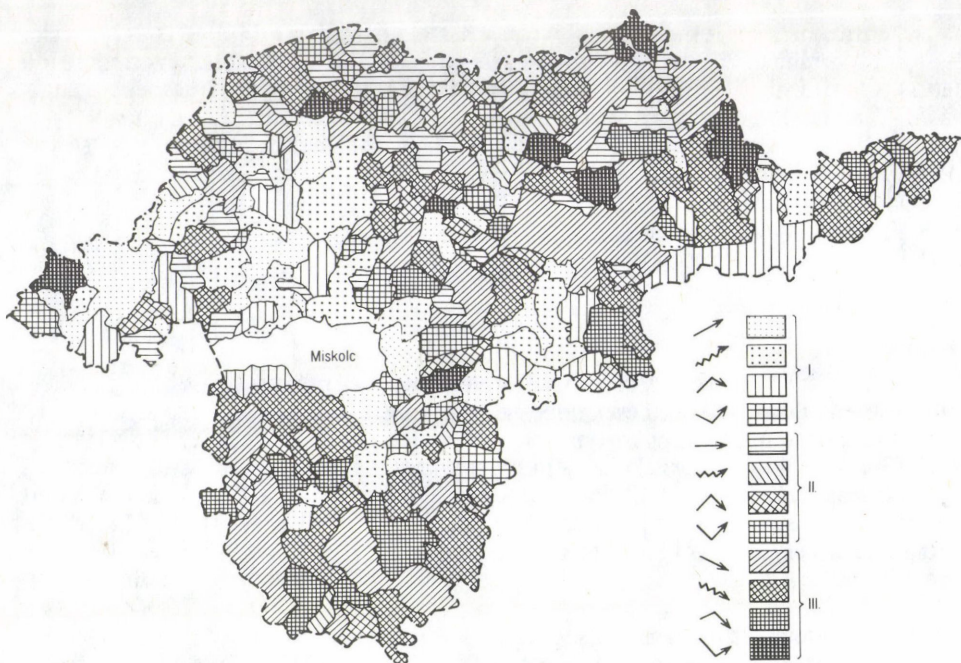
Szintézis

Áttekintve az egyes időszakokat, látható, hogy — már csak az eltérő időintervallumok miatt is — a települések népességszám szerinti átrendeződése az eltelt 118 évben különböző mértékű és irányú volt. A legjelentősebb mozgás az 1869-1901 és az 1949-1970 közötti időszakokat jellemezte, azaz a megye iparosításának első és második szakaszát. Így az 1949 előtti fejlődésre döntően az 1869-1910 között beindult folyamatok, az 1949 utánra pedig az ún. szocialista iparosítással és a mezőgazdaság szocialista átszervezésével beindított térbeli folyamatok nyomták rá bélyegüket. Ez a tény jól mutatja a gazdaság népesség- és településfejlődést befolyásoló hatását. Tanulságos lehet ezen elgondolkozni a megyei fejlesztési koncepció kidolgozása kapcsán. Az elemzett folyamatok segíthetnek megbecsülni egy-egy ipar-, mezőgazdaság-, infrastruktúra-fejlesztési döntés hatását a településhálózat fejlődésére, a népesedési folyamatok változásaira. A népességszám szerinti rangsorban való előrejutás, ill. visszalépés nagysága, jellemző tendenciái alapján a megyén belül az alábbi területek különíthetők el:

1. *A rangsorban előre jutott, jobb pozícióba került területek.* A megye történelmének vizsgált 118 éve alatt a helyezési rangsorban nagyságrenddel vagy nagyságrendekkel előrejutott 107 település (közel 1/3) zöme összefüggő, jól lehatárolható területeket alkot. Így Ózd és közvetlen környéke, az ún. bányavidék, a miskolci agglomeráció települései, Leninváros és a hozzá kapcsolódó néhány település, valamint Szerencs és a tőle D-re fekvő, Miskolchoz is jó közlekedési lehetőségekkel kapcsolódó területek, azaz az iparosítás „áldásaiból” részesedő települések tartoznak ide (8. ábra). Ebbe a típusba sorolható a múlt század folyószabályozásai által megnövekedett mezőgazdasági bázisú néhány bodrogi és a bizonyos szempontból kedvező adottságokkal rendelkező É-i hegy-, ill. dombvidéki szigetszerűen elhelyezkedő, csak kisebb mértékben előrejutó település is. Így az idegenforgalmi adottságokkal bíró Aggtelek, a határátkelőhely Tornanádaska és Hidasnémeti, a közlekedési útvonal mellett, kisebb iparfejlesztésből is részesülő Hollóháza, Füzerkajata, Kishuta, Makoshotyka, a jól gazdálkodó állami gazdaságnak helyet adó Léh, Kázsmárk, Halmaj (9. ábra).

A főútvonalaknak, a jó közlekedési lehetőségeknek és újabban a bányászat beindulásának köszönhetően Dél-Borsodból szigetként emelkedik ki Mezőnyárád és Bükkábrány.

A fenti területek fejlődési dinamizmusa azonban az egyes időszakokban nagyon is eltérő volt. A rangsorban töretlenül előrehaladó, több nagyságrenddel előrejutó, azaz a legdinamikusabban fejlődő települések: Ózd, Kazincbarcika, Tardona, Alsószolca,

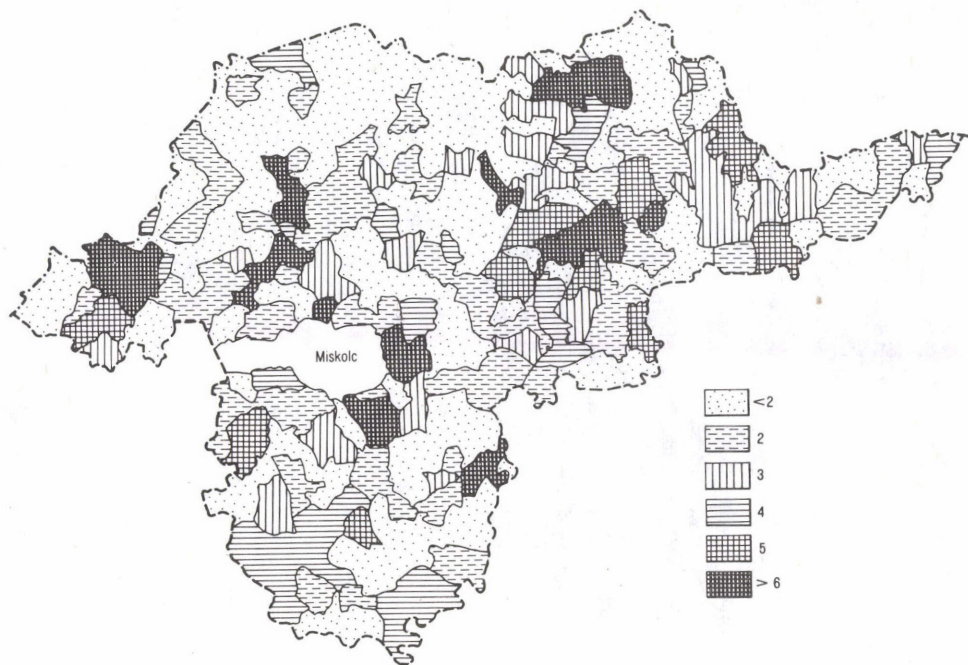

8. ábra. A településrangsorban elfoglalt hely változásának tendenciái a megye településeiben, 1869—1987. — I = a rangsorban előre jutott, II = pozícióját megőrző, III = visszaeső település (a nyilak a változások szakaszait jellemzik)

The tendencies of the change of the position in the hierarchy among the settlements of the county. — I = settlements advancing in the order of rank; II = preserving its position; III = declining settlement (the arrows characterize the periods of changes)

Felsőzsolca, Mályinka, Nyékládháza, Mezőnyárad, Encs. Ezek helyezési számuk maximumát a 80-as évek második felében érték el. Az előrejutás azonban az esetek többségében nem egyenes vonalúan történt, hanem kisebb-nagyobb visszaesések is tarkították, de az előrejutó települések zöme helyezési számának maximumát 1949 után érte el.

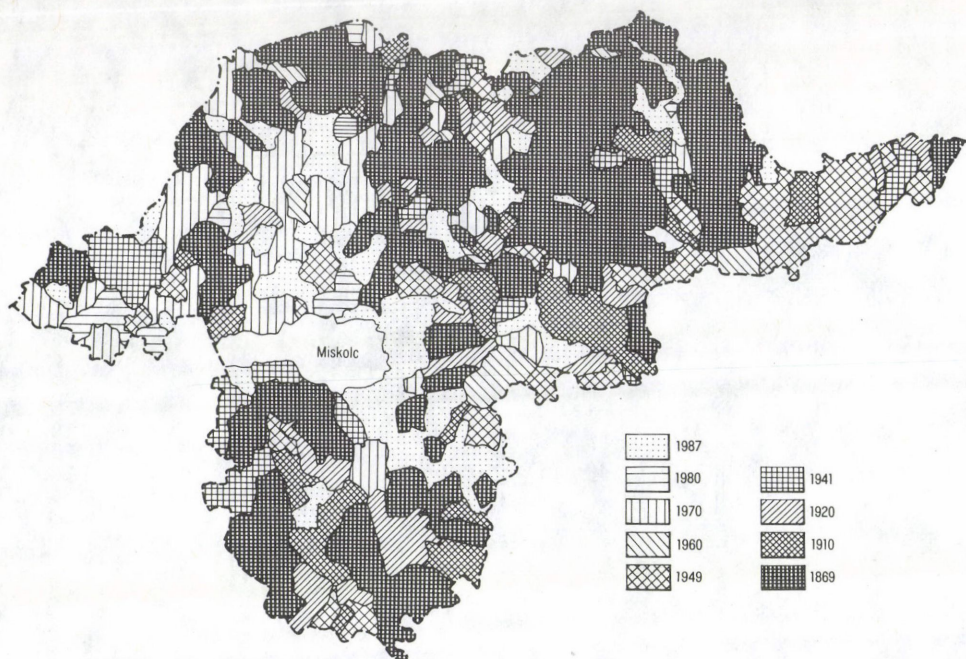
Kivételt képeznek a bodroghközi települések, melyek sajátos pályát futottak be. Népszámuk száma és a rangsorbeli helyezési számuk is dinamikusan javult 1949-ig, s utána pedig szinte ugyanilyen dinamikusan romlott a pozíciójuk, csökkent a népességük. A települések egy részében (Viss, Zalkod, Kenézlő, Györgyarló, Tiszakarád, Tiszacsermely, Karcsa, Bodroghalom, Ricse) azonban az 1869-es helyzethez képest még így is valamelyest előbbre kerültek. Helyezési számuk (s legtöbbször népességszámuk) maximuma is 1949-re tehető (10. ábra).

9. ábra. A rangsorban elfoglalt hely változásának nagyságrendje a megye településeiben, 1869—1987
The order of magnitude of the change of the position in the settlements of the county, 1869—1987

2. *Stagnáló, pozíciójukat nem változtató települések.* A megye településeinek az a közel másik 1/3-a, melynek helyezési száma 1869 és 1987 között egyetlen nagyságrenddel sem változott, sőt nem egyszer népességszámuk maximuma is 1869-re tehető, elsősorban a Cserhát és a Zempléni-hegyvidék aprófalvai közül kerültek ki, de elszórta, kisebb szigeteken a megye minden tájegységében megtalálhatók. Dél-Borsodban és a Bodrogyóban pedig jellemzően olyan, 1869-es pozíciójukat megőrző települések vannak, melyek közben valamely időszakban már jobb pozícióban is voltak, csak utána ismét visszaestek. Ezek a települések helyezési számuk maximumát — a többi bodrogyói, dél-borsodi településhez hasonlóan — 1949-ben, ill. korábban érték el.

3. *Visszaeső, rosszabb pozícióba került települések.* Míg az 1869-1910 közötti időszakban csupán a Hernád-völgy K-i peremvidéke, Gönc, Abaújszántó és vidéke, ill. Aggtelek és környéke, Mezőcsát és környéke esetében találkozhattunk viszonylag összefüggő visszaeső területekkel, 1949-1970 között a visszaeső területek két jól elkülöníthető területtel, a Bodrogyó és Tokaj-Hegyalja, valamint Dél-Borsod területével estek egybe. Ez alapvetően 1970-1985 között sem változott, csak a pozíciójából vesztő területek köre tovább bővült Ózd környékének településeivel.

10. ábra. A legjobb helyezés időpontjai a rangsorban a megye településeiben (év)
The time of the best position in the order of rank in the settlements of the county (year)

Az időszak egészét tekintve az e csoportba tartozó települések a Cseréhát, a Zempléni-hegyvidék, a Tokaj-hegylajka, a Bodrogek K-i része, s Dél-Borsod területén jelennek meg összefüggő foltokban. (Ózd környékének pozícióvesztését a korábbi időszakok dinamikája még ellensúlyozza.) A visszaesés mértéke a hegyaljai és abauji volt mezővárosok, mint korábban jelentősebb települések (Gönc, Telkibánya, Tállya, Erdőbénye, Tolcsva, Sátoraljaújhely, Tokaj, Mád, Abaujszántó, Monok) és közvetlen környezetük, valamint Dél-Borsod (különösen Cserépfalu, Gelej) esetében bizonyult a legnagyobbaknak.

A bodrogek és dél-borsodi, Ózd környéki településeket kivéve, helyezési számuk maximuma 1869-ben jelentkezett (népességszámuk maximuma is többnyire 1869-re, de legalábbis 1949 előttre tehető).

A közeljövőben szükségszerűen megvalósítandó gazdasági szerkezetátalakítás várhatóan a megye településhálózatának egy újabb népességszám szerinti átrendeződését indítja majd meg.

Az eddigi — elsősorban az iparosítási hullámokhoz kötődő — gazdasági változások mind a népességszám szerinti polarizáció erősödését, a ranghányadosok szélsőségségét (kiugróan magas értékkel való előretörést és ugyanakkor kiugróan

alacsony értékkel való visszaesés) jelentették. A tulajdonviszonyok, a gazdaságpolitika fő irányainak változása remélhetőleg egy arányosabb területi fejlődéshez vezet.

A valóban arányos és ésszerű területi fejlesztés következményeként az első időszakban a jelenleg alulértékelt, még a középmezőnyben elhelyezkedő települések ranghányadosainak növekedése, a viszonylag nagy népességszámú, a korábbi gazdaságpolitika által túlértékelt területeken és a potenciális erőforrásokkal sem rendelkező, a jelenlegi rangsor végén elhelyezkedő települések esetén pedig a ranghányadosok csökkenése, ill. további stagnálása várható. A későbbi időszakokban viszont egy kiegyenlített, szélsőségesen és tartósan elöretörő, ill. lemaradó területek nélküli fejlődés lenne kívánatos, mert ellenkező esetben a szélsőségek mindkét pólusán számottevő, a továbbfejlődést gátló feszültségek támadhatnak.

IRODALOM

- Borsod-Abaúj-Zemplén megye népesedésének főbb jellemzői — Területi Statisztika, 1984, pp. 585-592.
- BÁNHÉGYI T.-NÉ 1981. A megye demográfiai helyzetére ható néhány objektív tényezőről. — Borsodi Szemle, 26. 3. pp. 1-10.
- CSATÁRI B.—TÓTH J. 1988. Az urbanizálódás területi különbségei. — Statisztikai Szemle, 66. 3. pp. 244-258.
- CSÉPES J. 1972. Az 1960-1969 közötti vándorlások jellemzői és azok hatása B.A.Z. megyében. — Miskolc
- EGRI B.-NÉ—SZABÓ I.—SIMON F.—RIESPLER P. 1963. A gazdasági fejlődés hatása a népességfejlődés alakulására Borsod megyében, 1945-1960 között. — Borsodi Szemle 2. pp. 29-35.
- HORVÁTH A. 1970. Borsod megye népességének fejlődése a XX. században. — Borsodi Szemle 2. pp. 68-75.
- KISÉRY L. 1959. A Harangod vidéke. — Borsodi Földrajzi Évkönyv II., Miskolc
- PERGER F.-NÉ 1973. A B.A.Z. megyei törzsfalvakban élők népesedési helyzete és életkörülményei. — Területi Statisztika 3. pp. 346-351.
- SCHNELLER K. 1981. Borsod vármegye népszaporodása 1920-tól 1930-ig. — Ifj. Ludvig és Janovits Könyvnyomdája, Miskolc
- SÜLI-ZAKARI. 1980. Tokaj-Hegyalja és környékének népmozgalma 1787-1970 között. — Borsodi Levéltári Évkönyv III. pp. 35-69.
- SÜLI-ZAKARI I. 1984. A Bodrogi köz falvak népességmegtartó képességéről. — Alföldi Tanulmányok VIII. pp. 165-182.
- TÓTH J. 1977. Az urbanizáció népességföldrajzi vonatkozásai a Dél-Alföldön. — Földrajzi Tanulmányok 14. 142 p.
- TÓTH J. 1986. A rangkoefficiens alkalmazása a városfejlődés regionális ütemkülönbségeinek kimutatására — különös tekintettel az Alföldre. — Alföldi Tanulmányok X. pp. 115-136.
- VARGA G.-NÉ (szerk.) 1970. Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adataira. — Miskolc. 640 p.

TERRITORIES WITH DYNAMIC, DEPRESSIVE AND STAGNATIVE CHARACTER IN BORSOD-
ABAÚJ-ZEMPLÉN COUNTY BETWEEN 1869 AND 1987

by *É. G. Fekete*

S u m m a r y

The aim of the paper was not a detailed analysis of the deomographic processes during the examined 120 years, but first of all to determine the nodes of the territorial development and the range of the developing or declining settlements in Borsod-Abaúj-Zemplén county by historical ages.

The examination is based on the method of the calculation and the mapping of the "rank - quotiens" relating to seven epochs defined by the turning points of the Hungarian history or the census terms.

The attached maps explain themselves. The summaries of the epochs give information about the relations between the economic, social, political processes in the examined epochs and the teritorial development of the county reflected on the changes in the order of the position depends on the number of the population.

Translated by L. DRÓTOS